

A bihari remete vallásos gondolatai.

Egy írónak, ki az irodalom terén halhatatlan nevet örökített meg s ki a magyar nemzeti irodalom megújulásának zászlóját csaknem egy fél száz éven keresztül tartá kezében, óhajtom föltárni ama gondolatvilágát, mely a vallás- és a lélektan körébe tartozik.

Azt az eszmekört, melyben e kiváló egyéniség előnkbe lép, mint emberi mivoltunk, a világ és az Isten eszméjének tapasztalati alapokon kutatója, egyébiránt nagyon érdekessé teszik az író életviszonyai s a kor, melyben megszületett. De még jobban megragadják figyelmünket e munkában a -vallás-változtatás lélektani tünetei ez elég fontos magában véve is érdeklődésünk fölkeltésére.

Nem felejtkezhetem meg éppen ezért, hogy előzetesen egy pár vonásban le ne írjam Bessenyei György vallásváltóztatásának okait s ez okból annak fonalszárait vissza kell vezetnem amaz életviszonyokra, a melyek a megújulás nagy férfának emez elhatározását elősegítették. Annál is inkább, mert csak így lehet megmagyarázni halhatatlan írónk amaz úgy magára, mint környezetére, úgy egyéniségére, mint irodalmi működésére nagy befolyású lépését, melyért könnyen hitszegő, hitehagyott névvel ruházhatnák fel őt. Más a kényszer, más a szabad elhatározás s aztán valaki változtathat vallást külsőleg s változtathat belsőleg külforma nélkül, de mindkettő nyomot hagy az egyén életében, miként azt nagy írónk élet- és gondolkozás-történetében látjuk.

Egy tarka és változatokban gazdag ifjui élet csábító gyönyörűségei tartották lekötve Bessenyei György nemes lelkét és tehetségeit, midőn őt atyja 11 éves korában a hazai mindent feledtető könnyű életre szánta¹⁾ s a pataki kollegyumból kivette; de a szép ifju külső szépsége alvó tehetségeket takart; s másfelől a berczeli ősi birtok nemesi élete erős nemzeti érzést csepegtetett szívébe²⁾, mely alapja lón úgy irodalmi, mint más irányu működésének.

¹⁾ Széchy Károly: Bessenyei. ²⁾ Beöthy: Magyar próza XVI.

Az isteni gondviselés ez ifjut egyszerre egy világváros, Bécs szellem-áramlata körébe helyezte s atyja közbenjárására a Mária Thérézia által alapított s a németesítés eszméjével egybekötött testőrség tagjai közé vétetett föl s 1765-ben Bécsbe költözött. A francia miveltség¹⁾ hatalmas áramlata hatotta át ez időben az irodalmat s a társadalmi életet s ennek szelleme uralkodott a bécsi udvarban is, a hol a szépséges, mézes-mázos szavu királynét, Mária Théréziát cseh, osztrák s magyar főnemeseeknek egész raja vette körül. S midőn Bessenyei megjelen a fényes világtárlat és a miveltség eme körében, mind az ő, mind a magyar nemzet elmaradottsága kiáltzott s a mi ifjunk szívét a szégyenletes bánat mellett egy nemes elhatározásra vezette, hogy az ő és hátramaradott nemzete állapotának újjáteremtésére fogja szentelni minden idejét.

Két irányban mivelte magát²⁾ s míg egyfelől éj-nap az irodalom tanulmányozásán fáradt, másfelől a társaságok mivelt viszonyai közé élte be magát annyira, hogy nemsokára Bessenyei zászlót vesz kezébe s a nemzeti újraébredés hatalmas reform-munkáját erős kezekkel és fáradhatlan szorgalommal vezeti. Így lett bölcsője a nemzeti irodalomnak és miveltségnek ama sirgödör, melyet számára a bécsi udvar készített.

Nemcsak az irodalmi irányok különböző fajaival ismerkedett meg Bessenyei, hanem különböző összeköttetései által megismerkedett a bécsi étellel s annak kellemeibe teljesen beleélte magát.

S midőn már viszonyt viszonyra szöve Bécshez fűződött minden emléke s midőn kortársai hódoló tisztelettel rajongták körül a megújhódás nagy férfiát, gárda-hadnagyi ranggal³⁾ kilépett, mert ki kellett lépnie elnehezdedő teste és fővénykórja miatt a gárdából; de a magyarországi ev. ref. egyház titkos ágenseül az udvar körében maradhatott.⁴⁾

Erre vonatkozólag Széll Farkas a „Bihari Remete“ előszavában oknyomozólag bizonyítja, hogy kilépésének oka egyháza szeretete volt.⁵⁾

Akármiként történt, csakhogy Bécsben maradása biztos alapon maradhatott volna, de melyért annyit küzdött a kath. szellemű bécsi udvarnál, éppen egyháza ontotta össze bécsi életének alapfalait.

Ennek oka amaz ellentétben található föl, mely a bécsi udvar és a protestánsok között fennállott és nagy része volt benne annak is⁶⁾, hogy egyházával két pontban összeütközött.⁷⁾ Az egyik, hogy

¹⁾ Széchy Károly: Bess. és társai. ²⁾ Beöthy: Magyar próza. ³⁾ Beöthy: Magyar próza. II. k. 273. l. ⁴⁾ Beöthy: Magyar próza. II. k. ⁵⁾ Bihari Remete: Előszava. Széll Farkas. ⁶⁾ Ugyanott. ⁷⁾ Ugyanott.

hive lett a Ratio Educationisnak, melyet az udvar magáévá tett s melyben a protestánsok egyházi autonómiajokat látták veszélyeztetve; a másik, hogy korának egyik leghatalmasabb vezérférfiát, egyházában is legnagyobb tekintélynek örvendő gr. Teleki József főurat, megsértette.¹⁾

Ez okok alapján Bessenyeitől bécsi megbízatását visszavonta az egyház, a mivel elvesztette 2000 forint évi járulékát is. Ez esemény igen komoly helyzetbe juttatta s Bécsben maradása lehetetlennek látszott; irodalmi munkássága megszakadt s szívének minden vágya a megsemmisülés mélysége fölött állott; ilyen nehéz helyzetben gondolt reá és fogadta el az áttérés egyetlen eszközét, mely még Bécsben maradását biztosíthatá. 1779 aug. 15-én áttért a kath. hitre s Mária Theresziától kegypenzt nyert.

Még 1785-ig Bécsben maradt ez esemény után, de ekkor vissza kellett lépnie, minthogy II. József trónra léptével az udvar szelleme megváltozott²⁾ s az ő évi járuléka elvételét. Ekkor aztán hazatért pusztakovácsi falusi jószágára.

* * *

A XVIII. század második felének bölcsészeti iránya a felvilágosodás széleskörű áramlata alatt oly jelleget öltött magára, mintha a száz évek hosszú bonczolgatásait most egyszerre tiszta alapra fektette volna. De míg e felvilágosodás, melynek kiválóbb képviselőit a francia föld adá: Montesquieu, Voltaire, Rousseau és az encyclopedistákban, a polgári és állami élet terén oly biztos és annyi maradandó eszmét hozott létre, addig a philosophia körében csupán egy irány, a sensualismus megalkotásával hagyott nyomot, mely élesebb határvonalakat jelzett s melynek történelmi fontossága nagyobb, mint a bölcselem, a melyet tartalmaz.

Locke bölcselete hatotta át ez időben a philosophiát, mely bölcselem az embert az érzékiségből magyarázta ki és innata ideákat nem ismert el. Ez irány volt nagy hatással Voltaire gonkolkozására s Bessenyei elmékedésére is, ki Voltairenek nem csak tanítványa, hanem egyenes követője volt, annyira, hogy írásaival műfajról műfajra, könyvről könyvre, gondolatról gondolatra követi.³⁾

Ha azt a vallás-philosophiai gondolatkört akarjuk megvilágítani, a mely Voltairet korának egyik kimagasló alakjává emelte, akkor

¹⁾ Bihari Remete: Előszava. Széll Farkas. ²⁾ Beöthy Zsolt: Magyar próza V. ³⁾ Széchy K: Bessenyei és társai.

elég egyenesen az eredményt fölemlitenünk, t. i.: „Az Istenhit nála nem lelki szükség, hanem tisztán a gondolkodás eredménye.“¹⁾ S a nagy miveltségü, a történelem és a természeti világ körében egészen otthonos író sorából kilátszik, hogy úgy cosmologikus, mint theologiai felfogása a dualismus alapján nyugszik.²⁾ Isten létele egész lénye előtt, mint elútasíthatatlan valóság jelenik meg s nem hogy az atheismus nehéz vádjá illelné őt, sőt meg kell hajolnunk tisztult fölfogása előtt s őt úgy kell tekintenünk, mint a tiszta ész, szabad vizsgálódás egyik nagy alakját, a ki a theologia mezején annyi tévesztő út, keresztül-kasul járó irányok között méltó példánykép lehet. Ismeretes ama mondása: „si Dieu n' existait pas, il faudrait l' inventer, mais toute la nature nous crie, qu'il existe“ s műveibe bele van hintve e nagy gondolat: a természet rosszul van elnevezve; „voltaképen művészet az, a mely a művészre vall³⁾ s így csak árnyéka sincs nála az istentagadásnak, a melylyel némely írók vádolták. S valóban az Isten eszméje, a lelkiismeret hatalma, a vétek és bűn fogalma a tiszta és józan ész mérlegén a felvilágosult Voltaire műveiben oly vonásokkal jelennek meg⁴⁾, a melyek a tisztult fölfogás világosságául tekinthetők. S ezért van az, hogy a theologiai és philosophiai kérdésekben olyan állásponttól tekintí a hittan problémáit, a mely korát messze túlhaladta. A lélekalhatatlanságnak nem, de a determinismusnak híve; az előbbit, minthogy nem tudja megmagyarázni a tiszta ész alapján, azért „nyilvánvalónak állította, hogy az ember, minden más állat, mint a növények, mint talán a világnak valamennyi lénye általában azért alkottatott, hogy legyen, azután ismét ne legyen“; az utóbbit, a determinismust a materialismus merrev tanai alapján fogadta el s mégis szilárdan áll a jó és rossz, a vétek és erény, a jutalom és büntetés ethikai fogalmai, a vallásos fölfogás mellett.

Bessenyei Gy. az embert az érzésből magyarázza ki s így kora sensualismusának egyik szószólója, de biztos elhatározásra nem jut, mert philosophiai gondolataival nem kíséri Voltairet. A míg más irodalmi műfajokban nyomról-nyomra mestere után halad, addig e téren egyénisége előtérbe lép s éppen e körülményekből magyarázható ki, hogy a philosophiai kérdésekben sokszor határozatlan s bölcsészeti fejtegetéseiben sok az ellenmondás.⁵⁾ Írói termékenységége szemebetünő s vallásos gondolatainak és elmélkedéseinek minden művében szeret

1) Beöthy: Magyarszép próza. 2) Ugyanolt. 3) Ugyanott. 4) Beöthy Zsolt: A szép prózai elbeszélés. 289. l. 5) Széchy K.: Bessenyei és társai.

kifejezést adni. Hiszen „nevelése, vallásváltoztatása, lelki emésződése, mind összehatnak, hogy érték egész életén nagy érdeklődést érezzen; hisz első emlékei, gyermekkori benyomásainak visszaverődő képei s utolsó küzdései, bánatos szive, gyötrelmeinek fájó kifakadásai a vallás titkairól rajzolódnak.“¹⁾

Vallásos iratai sorrendben: „A szent apostol Tamás ellenállhatatlan bizonyosságáról“ 1773. „A Jézus Krisztus haláláról“ 1777. „Természet világa“, a melyben teljesen theologiai alapon áll, az Isten és a világ viszonya, a szentháromság titka, Isten létezése, a lélek halhatatlansága, a gonosz eredete s a szabad-akarat és a beszámítás kérdéseit bonczolgatja²⁾ s éppen ilyen irányu dolgozatai az „Értelem keresése“ és „Bihari Remete“ czimű munkái. A nagy Voltairenak híu tanítványa s theologiai felfogása tisztult; csupán egyéni tépelődései vezetik sokszor az ellenmondások zürzavarába, melyek vallásos irataiban találhatók. „Nagyobb a hite, vallásosabb a kedélye, mint mesteré-é, de azért nem hisz a természetfölöttiben s a csodákat s a vallásos mystikát lelkével nem bírja összeegyeztetni.“³⁾

Psychologiai alaptétele: Az ember két részből áll, testből és lélekből, Hartley alaptételére emlékeztet s már az irány is, hogy az embert az érzésből magyarázza ki, a sensualisták befolyását árulja el, a mely különben nagy mesterének, Voltairenek gondolkozásában is nyomot hagyott maga után. Destutt de Tracy e mondatából lehet e bölcselkedők alapgondolatát kitüntetni: „Látnivaló, — úgymond — hogy az érzéklés általános tehetségében egyesitem és foglalom össze azt, a mit a szokás szerint érzelmekre és ismeretekre osztanak s a mit gyakran képes szókkal s nem éppen pontosan szellemnek és szívnek neveznek el.“⁴⁾ Az élet mozgás s a mozgás érzés: ez a fogalom pedig Cabanis tételére vezethető vissza, ki úgymond: „Az érzés és mozgás össze vannak kapcsolva.“ Ezek és az a körülmény, hogy mesterét gondolatról-gondolatra kíséri, Bessenyci vallás-philosophiai gondolatainak gyökérszárait a franczia bölcelem körébe vezetik vissza s így iratait azok viszhangjai gyanánt kell tekintenünk.

Éppen e sajátságoknál fogva van oly nagy fontosságok Bessenyci iratainak, mert képviselői annak a theologiai iránynak, mely a tiszta ész bírálata elé állítja a vallás nagy és sokoldalú tételeit s nem fogadja el amaz igazságokat, a melyeket a tekintélyek, avagy az egyház merev szabályokkal körülvonalozva örök s változhatatlan igazságul állítanak föl.

¹⁾ Széchy K.: Bessenyei és társai. ²⁾ Ugyanott. ³⁾ Ugyanott. ⁴⁾ Lewes Philosophia-tört. II. köt.

A szabad vizsgálódás útja, a valódi igazság lelkiismeretes át- vizsgálása teszi e theologiai irány alapját. Ez irány sok olyan ponton támadhatja meg a theologiai várfalakat, a melyek egyelőre sérthetetleneknek látszanak; de miben nyughatnék meg a gondolkozó ész, ha nem éppen abban az eredményben, melyet saját magában vizsgálódva hosszas bonczolgatás után elér.

A bihari remete vallásos gondolataiból látható, hogy Bessenyei e téren is mesterének hatása alatt áll, a kítől csupán a hit és istenfogalom megállapításánál tér el; mert ezek Bessenyeinél más színezettel jelennek meg. Vallásos felfogásával odáig jutott, hogy a szentháromság hiten, a bűn és beszámolás tanain kívül más hittani nézeteket elútasított magától. Ámbár kath. hitre tért, de hevesen támadja meg a kath. papságot, mely csupán haszonvágyból térít s a melynek hittani tételei a szentirással még távolról sem egyeztetetők össze. Kiméletlenül támadja az erőszakos térítés ördögi munkáját¹⁾, a katholicismus dogma tételeit: a pápa csalhatatlanságát; lelkének igaz sugallatával kérdi: „Misét, böjtöt, úgy hogy tojást, rizát, vidrát, békát, szárcsát, tejet, vaját, tésztát ehessen, mi módon bizonyított meg a bibliával? Hol vannak a szenteknek imádása, csodálatos képei? Hol vannak a papok gazdagsága? Hol az utolsó kenet? Hol a papi nőtlenség? Hol az olvasó? Hol a Krisztus testének isteni-emberi természetével megétele? Hol bizonyított ezeket a szentirásból? Hol van a purgatoriumra hagyott sok pénz? és hol van a misének párja egy forintra szabva? Hol van a kapuczinus, karmelita néma barát, ki azzal dicsőíti Istenét, hogy megnémul s kopaszon jár, a kapuczinus fabocskort fűz, hogy abban hatalmas ura gyönyörködjön? Lásd mimódon kívánod bizonyítani ezt mind a szentirásból, ha hitemet e szerint kívánod fölállítani.“²⁾ Ilyen benső gondolatokra vezeti a Remetét az észszerű vizsgálódás s a katholicismus nem hogy összeférne lelkével, de iszonynyal fordul el ama vallástól, mely annyi, a józan észszel össze nem férhető tant vall.

Sőt még ama vallásnak is vannak ferde kinövései, melyben fölneveltetett s a józan ész kritikája kidobja a Kálvin vallásából a merev tantételeket s bármennyire igyekszik is megtartani a Kálvin tételeit, de nem állhatnak meg a gondolkozó ész helyes és alapos felfogása előtt. A praedestinatio elmélete homlokegyenest ellenkezik az emberi szabadakarattal és a beszámítással s reá mutat ez elmélet tarthatatlan oldalára: „A büntetés, a bűnnek következése, hogy kö-

¹⁾ Holmi. II. szakasz ²⁾ Holmi. III. szakasz.

vetkezessen oka nélkül? Miért teremtené az irgalmas Isten érzése-
met csak a végre, hogy tette nélkül elátkozván örökre, meghalhat-
atlan kinjaiban magának kedvét keresse? Az elkövetett bünökért
is elég az örökös büntetés, hát a ki még nem is vétkezett, érdemel
halhatatlan kinokat?

Ó! ne fosztnátok meg tudósok lelketem azon egyetlen egy vi-
gasztalástól, hogy érdemében Istene előtt láthasson valaminek! És
mi vagyok, ha Isten előtt akaratom nincs, sem jóságos cselekedete-
m?¹⁾ A mint a természetes ész, mely nincs elvakítva felekezeti
szükkeblüségtől, a vallás mezején szabadlábban jár, lépten-nyomon
belebotlik a különböző vallás-irányok árnyoldalaiba, mint a minő a
katholicismus összes czeremoniája, Kálvin praedestinatioja s a meg-
igazulás, melyet nem egy vallásfelekezet oly középkori felfogásban
emelt dogmájában tantétellé. Erre nézve a Bihari Remete szintén a
tisztá ész fölfogásánál marad: „Ingyen kegyelem tartson meg min-
den érdem nélkül!“²⁾ Nem tud megbarátkozni azzal a gondolattal,
hogy valakinek érdeme az ő cselekedetei nélkül neki kegyelem-esz-
közül szolgálhatna, a mint azt nem is lehet a józan ész előtt elis-
merni. Sőt megtámadja ama tételt is, hogy a jó cselekedethez hit
kell s nézete, hogy a jó cselekedet hit nélkül is jó cselekedet ma-
rad úgy Isten, mint emberek előtt.

„Ehező voltam: — mond — ennem adatok, szomjuhozó
innom, beteg: meglátogattatok. Jertek atyámnak országába! Hol kell
világosabb jutalom jó cselekedetemnek megismeretében?“³⁾

Az eredendő bün tanát nem tudja megmagyarázni s úgy látszik,
hogy józan értelme e tételt nem tudta összeegyeztetni saját lényével,
hisz ő úgy fogja föl, hogy az ember mindig csak ember volt. Ádám
előtt épp úgy, mint Ádám után. S aztán mi a vétek? Az igazság
és parancsolat ellen való cselekedet! S mi az igazság? S mi a pa-
rancsolat? „Van az Istennek magának törvénye . . . mivel te ke-
resztény vagy; Mózesből hozod elő erre a tizparancsolatot s ha a szent-
írás határozza meg az ellenállhatatlan igazságot, úgy azoknak, a kik
belőle szedik a törvényüket, egyenlő igazságnak kell egymás között
lennie.“ Az eredendő bünellenkezik a vétek és ember fogalmával.⁴⁾
A vétek csak az elkövetett cselekedet következménye lehet s min-
den elkövetett hiba nélkül az embernek bünt tulajdonítani nem lehet,
a mint azt az eredendő bün tanának hivei teszik.

1) Bihari Remete: Megigazulás. 2) Bihari Remete: Jó cselekedet. Erő.
Érdem. 3) Bihari Remete: Jó cselekedet. Erő. Érdem. Jegyzésben. 4) Bihari Re-
mete: A vétek. -

Tovább folytatja s behatóan taglalja a Kálvin előre elrendelés tanát, melyben sem természetszerinti indokot, sem észszerű alapot, sem vallásos hitből származó bizonyítékot nem talál: „Csak az istenség láttatna vélem magát mulatni?“¹⁾ S e nézet igazolására Pál apostol leveleiben talál viszhangokat, de ezek nem vezetnek félre, bár olvassa Pál Eféz. lev. I. R. 4. 5., 6. versében: „Miképpen választott minket ő benne világ fundamentumának felvettetésének előtte, hogy lennénk szentek, ki eleve elrendelt minket a fiuvá való fogadtatásra.“ De nem állapodik meg ebben, sőt még saját élettörténete sem bírja arra a gondolatra, bár a mint életrajzából ismerjük a sors mostohán bánt vele. Saját szavaival így kiált föl: „Oh, inkább szeretek okaimban tévelyegni, mint az Isten jóságáról ilyen földhöz verő tudományt hinni, mely természetének méltóságát kisebbíteni láttatik!“²⁾ Az Istenhit eszméjével odáig haladt, hogy a természetnek van Úra, de meghatározni mibenlétét, vagy tudni azt, hogy mi módon, minő eszközökkel, áldozattal kíván imádtatni, azt nem lehet kimagyarázni. Éppen ez okból -- úgymond -- vallás kell!³⁾

A keresztény vallás felekezeti hiszik, hogy mielőtt az első pár ember elkövette volna a bűnt, egy boldogabb világ volt. Hogy mennyire észellenes fogalom és mi több hit ez, azt éppen Bessenyei irataiban olvashatjuk. Hisz mentől messzebb elvisszük az emberiséget, annál szűkebb látókört és annál több tudatlanságot kell tulajdonítanunk az embereknek s „mi okozza?“ „Az a kihirelt arany idő s annak boldogító együgyűsége, tudatlansága? S mikor volt az a boldog idő?“⁴⁾ Igen, az író szellemében fogva föl, a vallásos költészet több más nyilvánulása közé besorozható ez a tan, de mint főbb dogmai tétel a felvilágosult gondolkozó előtt meg nem állhat.

Egy vegyes s előttünk zavarosnak látszó, összehalmozott gondolatsorozatot kapunk ezenkívül még a lelkiismeretről, szabadakaratról, vétekről, az igazságról, tudományról és tudatlanságról, majd a lélekről, születésről, nevelésről, sőt egészen más irányu tárgyak is vannak felölelve e munkában, mint az országglás, aranycsinálás, az emberi társadalom, király, honfi kötelesség, hatalom, emberi öröm, nagyság, nyugalom stb.

De éppen a nagy tér, a melyet beölel, teszi a tanulmányt nehézkessé s így kellett nekem is csupán a vallást érintő gondolataira támaszkodnom, nehogy az általános tanulmány által, írónk ama hi-

1) Bihari Remete: Megigazulás. 2) Ugyanott. 3) Ugyanott. 4) Bihari Remete: A világ így megyen.

bájába essem, hogy a sokoldalúság miatt az egyes dolgok elmosódjanak.

S míg művének első felében a szabadakarat mellett harczol, addig a „Holmi“ utolsó fejezetében már a determinált akaratot írja le élénk gondolatmenettel.¹⁾

A lelkiismeretet szintén egyszer úgy jellemzi, mint örökre állandót, máskor mint örökre változót.²⁾ S e kettős állítását arra vezeti vissza, hogy először a természet alapján, másodszer a tudomány érdekében vizsgálja a lelkiismeretet. Az akarat szabadsága mellett így érvel: „Hogy élhetnék akarat nélkül üres magammal? hogy mindig vágyakodjam; örökké kívánjak, helyettem pedig örökké más akarjon. Nagyobb dicsőségére szolgálna-e az Istenségnek is embereket teremteni bölcs lélekkel, okossággal, szabad akarat nélkül, mint úgy hagyni őket, hogy képét viseljék? Minek a bölcsesség, ha nem vezérelhet? Minek a vágyódás, okosság, ha nem akarhat?“ A determinatiót pedig úgy írja körül, mint a mely szerint az ember a természet örökös rabja: „A magával született természetnek minden ember rabja, úgy hogy azt soha sem változtathatja, akár mint kívánja akarni és mivel az ember a nagy természetnek egy izecskéje magában, bizonyos, hogy annak szoros törvénye alá van vetve.“³⁾

Ingadozása, határozatlansága látszik az akarat meghatározásánál, de úgy látszik még jobban a lelkiismeret kérdéseinél. Lelkét bántja az áttérés gondolata, melyből magát a körülmények kényszere által kívánja kimenteni s igyekszik magát megnyugtanni; azért nyilatkozik így a vallásváltoztatásról: „Ha — valaki — lelkének ismereti a körülötte levő vallásoknak tudományai közül egyiket sem fogadhatja el, de mégis szokásaival az emberek előtt valamelyikből lennie kell: akármelyiket választhatja, a hol a világi sorsa jobbittatik általa és a szokások a legkönnyebbek; odébb is mehet, hogy állapotja magával hozza.“⁴⁾ De e nyilatkozatot megczáfolja éppen maga az író, ki erős lelki harczot áll kí azon vallásváltoztatás miatt, a melyben nincsen benső meggyőződés. Pusztakovácsi magányában mindig ezen a kérdésen tépelődik s így szól:⁵⁾ „Vizsgáld meg e szerént jól a dolgokat, majd találni fogod, hogy az embernek, ki 15—20 esztendő t valamely vallásban elért, azt önként elváltoztatni lehetetlen. Ha azért nevelt ember vallását változtatja, arra mindenkör más dologtól erőltetik és soha sem fog a szív új vallásához s

¹⁾ Bihari Remete: A szabadakarat. Holmi. IX. ²⁾ Bihari Remete: A lelkiismeret. Érzés. Szánakozás. ³⁾ Bihari Remete: Megigazulás. ⁴⁾ Holmi. IX. szakasz. ⁵⁾ Holmi. II. szakasz.

azoknak embereihez úgy forni, mint azokhoz, kikkel nevedett. Nehéz nekünk édes atyánk, édes anyánk tanításait, édesgetéseit, mesterünk oktatásait szivünkéből egyszerre kiragadni, melyet oda növéssel forrasztott a jótétemény, nevelés, természet és a szokás. Micsoda nehéz dolog egy háládatos gyermeknek édes szülőit, testvéreit szeretni, mégis azoknak vallását utálni, kárhóztatni és azt hinni, hogy atyja, anyja pokolka mennek. Ha pedig egy vallását változtatott ifju, nevelt férfi régi hitével együtt szülőit is megvetheti, megutálhatja, az arra sem méltó, hogy elkárhozzon, alábbvaló vagy nagyobb büntetésre lévén érdemes, mint a milyet a pokol adhat.“ Ilyen nyilatkozat mellett bátran állitható, hogy Bessenyei elítélte magát az ő vallásváltoztatásáért s látszik eme főfogásából, hogy nyilatkozatában nem lehet minden oldalról megbizni, mert azokat saját maga megzáfolja. Éppen így tekinthető az unitáriusokra tett nyilatkozata: „Ha arianus vagyok és szentháromságot nem hiszek: bajod lesz velem okoskodni. Ha egy arianus szentírást olvas és magyaráz vagy tisztel, de szentháromságot nem hiszen, tehát részeg esztelenségén nevetni lehet, mivel a szentírásból szentháromság nélkül okoskodni, hinni nem lehet. (?) A ki szentháromságot nem hiszen, annak a szentírást is mesévé kell tenni.“ E nézete hogy nem alapul benső meggyőződésen, az látszik éppen azon nyilatkozatából, melyet e kijelentés után csakhamar nagy mestere, Voltaire fölfogása mellett tesz: „Sohasem fogja néked egy Voltaire elhinni, hogy a világnak Istenét emberek, mint embert megölhették és keresztfára akaszthatták.“

Művei soraiból Voltaire szelleme emelkedik ki, meggyőződése a nagy mester elveit tartja szem előtt s minden tételében a kor szellemvilága tükröződik vissza s hű kifejezője kora philosophiai, s theologiai szellem-áramlatának.

DEÁK FERENCZ.

Az Isten lelkét meg ne oltjátok.

— Egyházi beszéd. —

I. Thess. V. 19. Az Istennek lelkét magatokban meg ne oltjátok.

Pál apostol az igazi eszményképe a törekvő embernek. Ő hitt a nemes eszmék győzedelmében és azért szólott. Remélt az igazság diadalában és azért szenvedett. Megtanulta a mester példájából, hogy a nemes eszmék olyanok, mint a kovász, mely az egész tésztát áthatja, ezek is átjárják az emberiség eszme és gondolatvilágát. Meggyőződése, nemes lelkesedése, hite, lelke egy magasztos ügy szolgálatába állította. És ő megfelelt, mint egy valódi ember hivatásának s nagy-szerű munkája, nemes lelkesedése, önzetlensége, az az isteni lélek, mely keblét hevítette, apostollá tette, a ki magasztos elhivatása közben verejtékkal, kézimunkával kereste mindennapi kenyerét.

És ő lelkét, magasztos, nemes szellemét, bámulandó életét rányomta műveire, leveleire. Milyen szép és mennyi magasztos gondolat, eszme van a thessaloniki gyülekezethez írott első levélben, a melyet először írt. Ebben a levélben van a szabad vizsgálódók jel-igéje: „Mindeneket megpróbáljatok, a mi jó azt megtartsátok!”

Igaz szeretettel ír a thessalonikabeli gyülekezethez, a melyet három hét alatt alapított, a kik által terjedt el Maczedoniában a Krisztus evangéliuma.

Dicséri buzgóságukat, hogy ők nemcsak meghallgatták az általa hirdetett evangéliumot, hanem *erősek a hitben, gazdagok a szeretetben, kitartók a munkában és szilárdak a reménységben.* De voltak közöttük olyanok is, a kik a gyönyörűségnek, a tétlenségnek, a kapzsiságnak adták át magukat, a kik ingadoztak az új hit megtartásában, a kik az új hit terjedéseért semmit sem tettek, ezeket is inti, buzdítja, bátorítja és lelkesíti, hogy az okosabbak intsék a gyengébbeket, az erősek építsék az erőtlenekeket, becsüljék meg azokat, a kik munkálódnak közöttük, végül hasznos tanácsot ad az összesnek alapgénkben: az Istennek lelkét magatokban meg ne oltjátok.